

JEDNAK KSIĄŻKI

GDANSKIE CZASOPISMO HUMANISTYCZNE

2017 nr 8

Jak czytać (pop)literaturę?

STUDIA

POLSKIE CZYTANIE FANTASY¹

KATARZYNA KACZOR

Uniwersytet Gdański
Instytut Badań nad Kulturą

Na przestrzeni minionych trzech dekad, czyli od momentu zderegulowania na przełomie lat 80. i 90. XX wieku rynku książki², obserwujemy w polskim polu kultury dynamicznie zmieniające się paradygmaty funkcjonowania, czytania i badania literatury popularnej. Zachodzące zmiany są konsekwencją działania zróżnicowanych czynników: politycznych, ekonomicznych, technologicznych i społecznych, oraz procesów, z których najistotniejszym jest przewartościowanie jej oceny jako zjawiska deprecjonowanego i znajdującego się poza sferą zainteresowań krytyków i badaczy. Przedmiotem, którego

---

¹ Poniższy artykuł prezentuje wnioski sformułowane na marginesie prac nad książką *Z „getta” do mainstreamu. Polskie pole literackie fantasy (1982–2012)* (Kaczor 2016).

² Stało się to na skutek: uchwalenia 23 grudnia 1988 roku ustawy o działalności gospodarczej, zniesienia limitów papieru i likwidacji w 1990 roku Głównego Urzędu Kontroli Publikacji i Widowisk.

funkcjonowanie odzwierciedla zachodzące od 1989 roku w polskim polu kultury zmiany, jest konwencją literacką fantasy. Trwająca od 1960 roku historia jej polskiej recepcji ukazuje nie tylko proces adaptacji obcej konwencji literackiej w przestrzeni literatury polskiej, ale również towarzyszący jej proces nobilitacji, zmiany kryteriów wartościowania i ewolucji towarzyszącego jej dyskurs krytycznego, przez które manifestują się nie tylko zmiany polskiego czytania fantasy, ale postrzegania literatury popularnej w polskim polu kultury.

Fantasy w Polsce do roku 1989

Fantasy, jako konwencja literacka, została polskim czytelnikom zaprezentowana w pierwszej połowie lat 60. XX wieku za sprawą przekładów *Hobbita czyli tam i z powrotem* (1937; pol. 1960) oraz *Władcy pierścieni* (1954–1955, pol. 1961–1963) Johna Ronalda Reuela Tolkiena. Utwory prezentujące Śródziemie zostały uznane za reprezentujące nową, nieznaną polskim czytelnikom konwencję literacką, nazwaną przez Piotra Kucewicza „baśnią dla dorosłych” (1967: 135). To określenie wskazywało na dystynktywny dla fantasy kształt świata przedstawionego i jego motywację oraz definiowało grupę docelową odbiorców. Mimo że fantasy była konwencją literatury popularnej, konsekwencją ukazania się *Władcy pierścieni* nakładem cieszącego się wysokim prestiżem jako wydawnictwo literackie Czytelnika i pozytywnej recenzji krytyka literackiego opiniotwórczej „Współczesności” było, że opowieść o Śródziemiu od samego początku funkcjonowania w polskim dyskursie została zaklasyfikowana poza nią.

98

Opublikowane blisko dekadę później przez Stanisława Lema w *Fantastyce i futurologii* (1970) krytyczne uwagi na temat fantasy, jako konwencji literatury fantastycznej, wskazywały, że jest ona konwencją literatury trywialnej, będącej owocem destrukcji schematów fabularnych baśni (Lem 2003: 88-89). Jego stwierdzenia odnoszące się do nieznanym polskim czytelnikom tekstów implikowały, że fantasy jest zjawiskiem nie wartym zainteresowania i jednocześnie ujawniały drugą ze strategii, jaką w polskim dyskursie będą posługiwali się jej krytycy, wskazując na: jej aspekt rozrywkowy, właściwą jej – jako konwencji literatury popularnej – schematyczność i nieoryginalność wykorzystywanych przez jej twórców motywów oraz umieszczając ją w kontekście pozytywnie wartościowanej *science fiction*.

Pierwszą próbę prezentacji fantasy, jako dwuaspektowego zjawiska literackiego, podjął na łamach „Kultury” w 1979 roku Marek Wydmuch. Autor *Gości w raj* przedstawił oba jej źródła i jednocześnie dokonał ich waloryzacji zgodnie z funkcjonującym paradygmatem oceny zjawisk literackich z perspektywy właściwej dyskursowi instytucjonalnemu krytyki arystokratycznej. Według niego fantasy wywodziła się z dwóch odrębnych źródeł – brytyjskiego i amerykańskiego.

Fantasy angielską zainspirowały opowieści fantastyczne Williama Morrisa (*Las za światem*, 1895, pol. 1992) i Lorda Dunsany (*Córka króla Elfów*, 1924, pol. 2009), w których zaczytywali się John R.R. Tolkien i Clive S. Lewis (*Opowieści z Narnii*, 1950–1956, pol. 1985–1988), co zaowocowało powstającą w kampusach akademickich fantasy epicką, która w późniejszym dyskursie będzie określana jako mitopoetyczna. Fantasy za oceanem narodziła się w momencie publikacji w *pulp magazines* reprezentujących fantasy bohaterską oraz miecza i czarów utworów Roberta E. Howarda (cykle opowiadań o: Conanie Barbarzyńcy, 1932–1936, pol. od 1979 roku, 1986–1988, 1991–2000, 2011–2013; Kullu, 1929–1930, pol. od 1984, 1992, 2014; Solomonie Kane’ie, 1928–1932, pol. 1992, 2014)³, Clarka A. Smitha (opowiadania osadzone w światach: Hyperborei, 1931–1958; Poseidonis, 1930–1933; Averoigne, 1930–1950 i Zothique 1932–1953)⁴ i Fritza Leibera (cykl opowiadań o Fafrydzie i Szarym Kocurze 1939–1997, pol. 1993, 2004–2005)⁵. Jak wynika z powyższego zestawienia, Marek Wydmuch zaprezentował w swoim artykule nie tylko teksty w większości nieznane polskim czytelnikom, ale formułując ocenę fantasy jako zjawiska literackiego, dokonał jej polaryzacji. Przywołując autorytet akademii i wskazując, że polegająca na kreowaniu światów „fantastyka baśniowa w stylu Tolkiena” (Wydmuch 1979: 5) jest zainspirowana twórczością prerafaelitów oraz owocem literackiej rozrywki profesorów z Oxfordu, dowartościował ją przez umieszczenie jej w kontekście uznanej tradycji literackiej. Jednocześnie zdeprecjonował opierającą się na kreacji bohatera wywodzącą się z zza oceanu fantasy bohaterską, podkreślając jej charakter komercyjny, awanturniczą fabułę, epatowanie sadyzmem, infantylny pornografizm i nadmierny patos (Wydmuch 1979: 5). Drugim z kryteriów była ocena propagowanych w przywołanych utworach wartości. I o ile zgodny z etyką chrześcijańską przekaz ideologiczny opowieści J.R.R. Tolkiena i C.S. Lewisa motywował nie tylko ich pozytywną ocenę, ale skutkowało ujmowaniem ich w kategorii utworów literatury wysokiej, to wskazanie, że lektura opowiadań kreatorów Hyperborei, Poseidonis i Lankmaru ma charakter

³ Pierwsze przekłady opowiadań R.E. Howarda ukazały się w 1979 roku nakładem fandomu w tzw. klubówkach; w obiegu głównym wydawanie utworów R.E. Howarda zainicjowała w 1984 roku „Fantastyka”, a następnie w latach 1986–1988 w serii Magia i Mieczem Iskier i Bibliotece Fantastyki. Fantasy Alfy publikowano tomiki opowiadań o Conanie; edycja utworów o Conanie R.E. Howarda i autorów rozwijających opowieść o jego bohaterze ukazała się nakładem wydawnictw PiK i Amber w latach 1991–2000, a następnie w latach 2011–2013 Rebis przygotował edycję „oryginalnych utworów” R.E. Howarda o Conanie: *Conan i pradawni bogowie* (2011), *Conan i skrwawiona korona* (2012), *Conan i miecz zdobywcy* (2013). Na fali popularności Conana w 1994 roku oficyna ANDOR opublikowała Kulla, lecz wydanie kompletne utworów o nim *Kull. Banita z Atlantydy* ukazało się dwie dekady później nakładem Rebisu (Howard 2014a). Analogicznie stało się z cyklem o Solomonie Kane – w 1992 w ramach edycji dzieł R.E. Howarda PiK opublikował tomy *Książę czaszek* (Howard 1992a) i *Czerwone cienie* (Howard 1992b), a dwie dekady później nakładem Rebisu ukazała się zbiorcza edycja opowiadań o angielskim purytaninie *Solomon Kane. Okrutne przygody* (Howard 2014b).

⁴ Tutaj należy wskazać, że z wymienionych cykli w polskim przekładzie ukazały się zaledwie dwa utwory: *Długi cień* (Smith 2010) i *Ostatni hieroglif* (2011).

⁵ Pierwszy polski wybór opowiadań o Fafrydzie i Szarym Kocurze *Miecze i ciemne siły* ukazał się w 1993 roku nakładem wydawnictwa Alfa w serii Fantasy; natomiast pełna, pięciotomowa edycja cyklu ukazała się dekadę później, opatrzona wstępem Andrzeja Sapkowskiego (Leiber 2004a, 2004b, 2004c, 2005a, 2005b).

kompensacyjny oraz wiąże się z potrzebą przeżywania ekscytujących przygód i pogwałcenia funkcjonujących norm społecznych, czyniła ich twórczość z perspektywy krytyki arystokratycznej bezwartościową. Dokonane przez Marka Wydmucha przeciwstawienie fantasy mitopoetycznej i bohaterskiej, które różniły się: preferowaną formą wypowiedzi, przekazem ideologicznym, motywacjami twórców, kompetencjami odbiorców oraz modelami odbioru, co motywowało postrzeganie ich w polskim polu kultury jako odrębnych zjawisk literackich, w następnej dekadzie znalazło swoje odzwierciedlenie w ofercie wydawniczej i dyskursie krytycznym (Kaczor 2017b).

Lata 80. XX wieku

Lata 80 XX wieku okazały się czasem, w którym znana z nielicznych omówień konwencja została zaprezentowana polskim czytelnikom za sprawą coraz liczniej publikowanych przekładów i pierwszych polskich utworów fantasy. Mimo popularności goszczącego od 1982 roku na wielkim ekranie Conana Barbarzyńcy, w ramach głównego obiegu wydawniczego w Polsce kontynuowano publikację przekładów pozytywnie waloryzowanej fantasy mitopoetycznej – w 1981 roku wznowiono *Władcę pierścieni*, a cztery lata później nakładem Czytelnika ukazał *Silmarillion* (1977, pol. 1985) J.R.R. Tolkiena, w 1983 roku Wydawnictwo Literackie opublikowało *Czarnoksiężnika z Archipelagu* (1968) Ursuli K. Le Guin, w latach 1985–1988 PAX wydał wspomniane już *Opowieści z Narnii* Clive’a S. Lewisa, a w 1986 roku na fali popularności filmowej *Niekończącej się opowieści* (reż. W. Petersen, 1984) Nasza Księgarnia opublikowała *Niekończącą się historię: od A do Z* Michaela Ende (1979). Równoległe w ramach „trzeciego obiegu”, który jako przestrzeń realizacji potrzeb czytelnich niezaspokajanych w ramach głównego obiegu wydawniczego funkcjonował jako opozycyjny wobec niego i był przestrzenią manifestacji preferencji odbiorców fantastyki, w formie wydawnictw klubowych nakładem fandomu ukazywały się przekłady postponowanej w ramach dyskursu instytucjonalnego fantasy bohaterskiej oraz miecza i czarów.

Przestrzenią negocjacji pomiędzy dyskursem instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym, pełniącą funkcję wskazywanego przez Pierre’a Bourdieu salonu (2001: 78-86) stały się ukazująca się do 1982 roku „Fantastyka” i tygodnik „Radar”. Jak ukazuje to artykuł *Fantasy* (1984) Andrzeja Niewiadowskiego, redaktorzy miesięcznika prezentowali fantasy w kontekście literatury *science fiction*, pozycjonując ją w ramach funkcjonującej siatki pojęć, uwzględniając przyjęte kryteria wartościowania i podtrzymując ambiwalencję jej ocen. Natomiast zespół tygodnika oddał swoje łamy reprezentantom Śląskiego Klubu Fantastyki, w konsekwencji czego fantasy mogła zostać zaprezentowana jako odrębne od fantastyki naukowej zjawisko literackie, zróżnicowane ze

względu na: charakter kreowanych światów przedstawionych, wykorzystywane przez twórców struktury fabularne i motywy (por.: Kowalski 1985). Swoistym wyłomem oznaczającym uznanie prawa do istnienia w ramach dyskursu instytucjonalnego fantasy wywodzącej się z amerykańskich *pulp magazines* było zainicjowanie przez Iskry serii Magią i Mieczem, w ramach której opublikowano opowiadania o Conanie z Cymerii Roberta E. Howarda (1986, 1987, 1988a). Równocześnie podejmowane były działania na rzecz publikacji pierwszych polskich utworów fantasy. Ich twórcy, uwzględniając funkcjonujące kryteria wartościowania tekstów reprezentujących literaturę fantastyczną, tworzyli *science fantasy* (*Twierdza Trzech Studni* Jarosława Grzędowicza, 1982; *Wiek żelazny* Stanisława Warchała, 1984) lub też manifestowali swoją pokoleniową odrębność, tworząc literaturę na wzór tej, do której dostęp uzyskiwali mimo istniejących ograniczeń, dając wyraz swoim literackim zainteresowaniom. Tym samym Jacek Piekara (*Smok*, 1984; *Imperium. Smoki Haldoru*, 1987; *Zakłete miasto*, 1990), Feliks W. Kres (opowiadania z cyklu szererskiego: *Prawo sępów*, *Tylko deszcz dla Ayany* i *Kręgi*, 1985) i Andrzej Sapkowski (*Wiedźmin*, 1986; *Ziarno prawdy*, 1989) podjęli próbę przeniesienia na grunt rodzimej literatury obce konwencji w zanegowanym przez opiniotwórczych krytyków kształcie, z całą świadomością opozycyjnego charakteru swojego działania wobec przyjętego paradygmatu. Swoistą odpowiedzią na to było publikowanie w 1988 roku nakładem Wydawnictwa Literackiego *Gar'Ingani Wyspy Szczęśliwej* Anny Borkowskiej; pozytywnie ocenionej przez krytyków (por. Skórska 1990: 61), pierwszej polskiej powieści reprezentującej fantasy mitopoetyczną (Pustowaruk 2009: 225-235).

Przełom lat 80. i 90. przyniósł pierwszą próbę zdefiniowania fantasy i umieszczenia jej w ramach funkcjonującej w polskim dyskursie literaturoznawczym siatki pojęć genologicznych. Opublikowany w *Leksykonie polskiej literatury fantastycznonaukowej* artykuł Antoniego Smuszkiewicza (1990: 287-290) wskazywał na dominanty stylistyczne, będące podstawą wyodrębniania odmian fantasy, pokrewieństwo konwencji z baśnią oraz na wykorzystywane przez jej autorów źródła inspiracji. Jednocześnie treść hasła ukazywała nieadekwatność funkcjonującego aparatu pojęciowego w kontekście badania jej jako zjawiska z zakresu literatury popularnej.

Lata 90. XX wieku

Ostania dekada XX wieku okazała się okresem rewolucyjnych zmian w funkcjonowaniu polskiego pola literackiego. Uwolnienie i deregulacja rynku wydawniczego, zniesienie cenzury oraz uwolnienie dostępu do literatury obcojęzycznej spowodowało, że dominującą pozycję zyskali wydawcy literatury komercyjnej, a wpływ na kształt oferty wydawniczej zyskały

preferencje czytelników. W odniesieniu do fantasy najpierw oznaczało to uruchomienie serii wydawniczych i publikowanie przekładów utworów autorów znanych z edycji klubowych: Roberta E. Howarda (opowiadania o Conanie z Cymerii), Piersa Anthony'ego (cykl *Xanth*, 1977–2011, pol. 1991–2005), Michaela Moorcocka (*Saga o Elryku z Melnibone*, 1972–1991, pol. 1994–1995; trylogia *Wieczny Wojownik*, 1977–1986, pol. 1991–1992), Rogera Zelaznego (cykl *Kroniki Amberu*, 1970–1978; pol. 1981–2001), Andre Norton (cykl *Estcarp*, 1963–1987, pol. 1990–1991), Ursuli K. Le Guin (tetralogia *Ziemiomorze*, 1968–1990, 1983–1991). Towarzyszyło temu sukcesywne powiększanie dostępnej biblioteki tekstów prezentującej literaturę magii i miecza w całym wachlarzu odmian tematycznych i stylistycznych. Wobec popytu na literaturę obcą, której przekłady można było wreszcie publikować bez żadnych ograniczeń, polska literatura fantasy cieszyła się mniejszą popularnością, ale sukces wydawanego nakładem SuperNOWEJ cyklu opowieści o wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego sprawił, że jego autor został dostrzeżony poza swoim subpolem. Przyznany mu w 1998 roku Paszport „Polityki” był wyrazem uznania dla tego, który – jak pisała nominująca go Małgorzata Szpakowska – „umie nas inteligentnie zabawić” (*Paszporty „Polityki”* 1998: 38-39), co zainicjowało nie tylko proces uznawania polskiej fantasy w ogólnym polu literackim, ale przede wszystkim świadczyło o uznaniu preferencji czytelników i zachodzącej pod wpływem tego w polu literackim zmianie kryteriów wartościowania, której skutkiem w następnych latach była nobilitacja literatury popularnej jako przedmiotu dyskursu krytycznego i zaspokajanej przez nią przyjemności śledzenia fabuły i poznawania nowych światów.

Wzrost popularności i dostępności przekładów fantasy zaowocował zainteresowaniem nią najmłodszego pokolenia literaturoznawców, którzy koncentrowali swoją uwagę na definiowaniu zjawiska, źródłach inspiracji, wprowadzeniu do dyskursu krytycznego fantasy bohaterskiej oraz pozytywnie waloryzowanej twórczości J.R.R. Tolkiena i U.K. Le Guin. Prace o charakterze monograficznym ukazywały się nakładem fandomu w ramach serii „Anatomia Fantastyki” (Iwicka 1996; Bianga i Stawicki 1997), w formie haseł w *Słowniku literatury popularnej* (Brzozowska-Krajka 1997; Dębek 1997a, 1997b, 1997c, 1997d; Gemra 1997a, Gemra 1997b; Szewczyk 1997) lub też w postaci artykułów będących studiami przypadków na łamach czasopism „Literatura i Kultura Popularna” (Szewczyk 1996; Rudolf 1997b; Gemra 1998b; Rudolf 1998) oraz „Literatura Ludowa” (Rudolf 1997a; Gemra 1998a; Oziewicz 2000). W przeważającej mierze publikowane opracowania miały charakter historyczno-literacki, a wskazywane konteksty interpretacyjne dowartościowywały fantasy jako przedmiot badań akademickich, co prowokowało opór zaniepokojonych tym badaczy starszego pokolenia, co w serii artykułów zmanifestował Piotr Kowalski (2003, 2004).

XXI wiek

Ze względu na wzrost wśród polskich czytelników poziomu znajomości fantasy jako konwencji literackiej i towarzyszącego jej angloamerykańskiego dyskursu krytycznego – co było konsekwencją zwiększającej się i różnicującej biblioteki przekładów, wzrostu poziomu znajomości języka angielskiego i dostępności obcojęzycznej literatury podmiotu i przedmiotu – oraz pojawienia się nowej generacji autorów, wydawców i badaczy pierwsza dekada nowego wieku okazała się czasem zmian funkcjonujących paradygmatów polskiej recepcji fantasy na płaszczyźnie obu dyskursów: literackiego i akademickiego, czemu towarzyszyła jej nobilitacja w medialnym dyskursie krytyczno-literackim oraz uznanie poza jej subpolem powstałego w nim sposobu jej definiowania.

Pojawienie się na przelomie wieków w hierarchizującym się polskim subpolu literackim fantasy nowego pokolenia autorów zaowocowało próbami stworzenia fantasy epickiej przez Annę Brzezińską (*Saga o zbroju Twardokęsku*, 1999–2006) i mitopoetycznej przez Wita Szostaka (cykl o Smoczogórach, 2003–2005). Istotą ich twórczości w odmienności wzorca stworzonego przez Andrzeja Sapkowskiego nie była kreacja bohatera (Kaczor 2014a), lecz koherentnej wizji świata, w którym funkcjonuje magia. Poza wymienionymi należałoby wskazać prezentujące oryginalne uniwersa: *Inne pieśni* Jacka Dukaja (2003), *Opowieści Piasków* (2005–2007) Krzysztofa Piskorskiego, *Opowieści z mekkańskiego pogranicza* (2006–2015) Roberta M. Wegnera, lub zainspirowany angelologią cykl *Zastępy Anielskie* (1999–2017) i mitologią jakutów *Ruda sfora* (2007) Mai Lidii Kosakowskiej, mitologią i historią średniowiecznej Skandynawii cykl *Midgard* Marcina Mortki (2003–2004, 2007), kulturą orientu *Łzy Nemezis* (2005) Rafała Dębskiego, historią wypraw krzyżowych *Krucjaty Gastona de Baideaux* (cykl *Miecz i kwiaty*, 2008–2009) Marcina Mortki, renesansowych Włoch *Wody głębokie jak niebo* (2005) Anny Brzezińskiej oraz epatujące słowiańszczyzną *Kiedy Bóg zasypia* (2007) Rafała Dębskiego. Równocześnie na wzór postponowanej twórczości autorów publikujących w *pulp magazines* powstawały utwory, których skonstruowane w oparciu o epizod fabuły prezentowały kolejne przygody zaakceptowanych przez czytelników bohaterów – Jakuba Wędrowycza Andrzeja Piliipiuka (siedem tomów opowiadań opublikowanych w latach 2001–2012), Arivalda z Wybrzeża Jacka Piekary (2000, 2005), Dziadka Mroza i Matyldy, bohaterów zbioru *Linia ognia* (2005) i powieści *Szatański interes* (2005) Tomasza Pacyńskiego, grabarza Elizabediatha Moncka Tomasza Bochińskiego (*Wyjątkowo wredna ceremonia*, 2006, i *Bogowie przekleci*, 2009), Lokiego Jakuba Ćwieka (cykl *Kłamca*, 2005–2012) i Kajetana Kłobuckiego Tomasza Kołodziejczaka (cykl *Ostatnia Rzeczpospolita* 2010–2015).

Towarzyszyło temu różnicowanie się i poszerzanie spektrum reprezentowanych w polskiej literaturze fantasy jej pododmian, poczynając od fantasy bohaterskiej, której reinterpretacją były opowiadania o wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego, przez wymienione już fantasy epicką i mitopoetyczną, oraz arturiańską (*Maladie* Andrzeja Sapkowskiego, 1992, *Morgan le Fay i rycerzy Okrągłego Stołu* Krystyny Kwiatkowskiej, 1998), *new weird* (*Inne pieśni* Jacka Dukaja), humorystyczną (Jacka Piekary i Tomasza Bochińskiego), historyczną (Marcina Mortki), banshee (*Zastępy Anielskie* M.L. Kossakowskiej i *Sendilkeim* Piotra Zwierzchowskiego, 2003), *urban fantasy* (*Baszta czarownic* Krzysztofa Kochańskiego, 2003; *Herbata z kwiatem paproci* Michała Studniarka, 2004), *steampunk* (*Zadra* Krzysztofa Piskorskiego, 2008) i *planetary romans* (*Pan Lodowego Ogrodu* Jarosława Grzędowicza, 2005–2012).

Konsekwencją popularności *Sagi o wiedźminie* (1994–1999) Andrzeja Sapkowskiego był wzrost zainteresowania polską fantasy czemu towarzyszył wskazany wyżej wzrost podaży jej tekstów, w efekcie czego ze zjawiska niszowego stała się ona rozpoznawalnym fenomenem i elementem mainstreamu. Identyfikowani z nią najmłodszy autorzy – Anna Brzezińska i Wit Szostak uzyskali rozpoznawalność i uznanie w ogólnym polu literackim, a ich status akademicki był wykorzystywany w celu podniesienia prestiżu konwencji ich twórczości (Kaczor 2017a). To przez analogię do stwierdzeń Marka Wydmucha dotyczących twórczości J.R.R. Tolkiena i C.S. Lewisa wskazuje na trwałość mechanizmów nobilitacji autorów literatury popularnej w ogólnym polu literackim, która przebiega według kryteriów wartościowania narzuconych przez dyskurs instytucjonalny, który nade wszystko uznaje autorytet akademii (por. Bourdieu, Vacquant 2001). Tym samym w subpolu literackim fantasy doszło do silnej polaryzacji pomiędzy dwiema postawami twórczymi, co zyskało swoją reprezentację na płaszczyźnie rynku wydawniczego w postaci misji dwóch konkurujących wydawnictw: kierowanej przez Annę Brzezińską Runy i lubelskiej Fabryki Słów. W ofercie pierwszej znalazły się utwory: Ewy Białoleckiej (cykl *Kroniki Drugiego Kręgu*, 2002–2005), Wita Szostaka, Marcina Mortki, Krzysztofa Piskorskiego oraz debiutancki tom opowiadań anielskich Mai Lidii Kossakowskiej, druga była identyfikowana jako wydawca Andrzeja Pilipiuka, Andrzeja Ziemiańskiego (*Achaja*, 2002–2004; *Pomnik cesarzowej Achai*, 2012–2014), Jacka Piekary, Jarosława Grzędowicza, Jakuba Cwieka, a także Marcina Mortki, Tomasza Pacyńskiego, Mai Lidii Kossakowskiej, Tomasz Kołodziejczaka.

Zachodzący od początku lat 90. XX wieku wzrost presji pola ekonomicznego na pole literackie poskutkował zmianą kryteriów wartościowania i funkcji recenzji, którą w odniesieniu do literatury fantasy w ostatniej dekadzie było wskazanie zakresów inspiracji oraz zdefiniowanych przez Umberto Eco właściwych tekstom kultury popularnej „innowacji i powtórzenia” (Eco 1990), a dominującym kontekstem stały się teksty reprezentujące tę samą odmianę tematyczną, co

recenzowany utwór (Dukaj 2007). W konsekwencji wskazywanego przez Jacka Dukaja obniżenia poziomu kompetencji recenzentów fantasy i zachodzącego na skutek dostępu do anglojęzycznej literatury przedmiotu wzrostu poziomu kompetencji wśród podejmujących problematykę fantasy literaturoznawców, w pierwszej dekadzie XXI wieku doszło do rozdzielania współpracujących się dekadę wcześniej na skutek wzajemnego odnoszenia się do siebie dotyczących fantasy dyskursów krytycznego i literaturoznawczego, przy jednoczesnym przejęciu w ramach dyskursu akademickiego sposobu definiowania fantasy narzuconego przez Andrzeja Sapkowskiego (Sapkowski 1993; Kaczor 2014b). W tym samym czasie doszło do rozszerzenia spektrum badań fantasy jako zjawiska literackiego. Na gruncie badań akademickich stała się przedmiotem zainteresowania nie tylko literaturoznawców (Oziewicz 2005; Kaczor 2006; Trębicki 2007; Oziewicz 2008; Pustowaruk 2009; Tkacz 2012; Majkowski 2013), ale również refleksji z zakresu: krytyki mitograficznej (Trocha 2009), filozofii (Łaba 2010), językoznawstwa (Lemann 2001; Domaciuk-Czarny 2003a, 2003b, 2004), folklorystyki (Tkacz 2005), komparatystyki (Szelewski 2003), translatoryki (Lichański 2000; Gutfeld 2007; Koszarska 2009), socjologii odbioru (Pustowaruk 2005; Hodun 2009), historii (Regiewicz 2009), historiografii (Lemann 2008), politologii (Poradecki 2009). Jednocześnie ze względu na charakter fantasy jako zjawiska przekraczającego ramy konwencji literackiej, którego odbiór i funkcjonowanie uwarunkowane jest bardzo wieloma czynnikami, przedmiotem najnowszych badań jest supersystem rozrywkowy Wiedźmin (Garda 2010; Smyczyńska 2011; Wałaszewski 2013), społeczność polskiego fandumu (Siuda 2012; Wierzchowska 2015) i jej pole literackie definiowane jako społeczny mikrokosmos, w którym trwa nieustanna walka o prestiż i dominację (Maroń 2008; Kaczor 2017b).

Podsumowanie

Trwająca na przestrzeni półwiecza ewolucja funkcjonowania fantasy jako konwencji literackiej i przedmiotu dyskursu w polskim polu literackim pozwala zaobserwować nie tylko proces przeszczepiania i asymilacji w ramach rodzimego pola kultury obcej konwencji literackiej, ale przede wszystkim zmienność czynników kształtujących funkcjonowanie, recepcję i wartościowanie literatury popularnej w polskim polu kultury. Tym, co wydaje się być najbardziej interesujące, to funkcjonowanie mechanizmów nobilitacji zjawiska literackiego, które pod wpływem presji pola ekonomicznego i *vox populi* staje się elementem mainstreamu. Równocześnie zachodzi ewolucja dyskursu krytycznego, która ukazuje, w jaki sposób następuje w nim dowartościowanie literatury popularnej jako przedmiotu dyskursu, ale też w jaki sposób zmienia się spektrum zainteresowania badaczy, co skutkuje nie tylko zmianą sposobu postrzegania

i ujmowania konwencji literatury popularnej w kategoriach fenomenu kultury, ale przede wszystkim zmianą perspektywy badawczej i koniecznością wypracowania nowych metodologii umożliwiających jej badanie z uwzględnieniem wszystkich czynników warunkujących jej funkcjonowanie. I o ile, w omawianym okresie, nie możemy mówić o zmianie paradygmatu fantasty na jej rodzimym gruncie angloamerykańskim, to jej ewolucja na gruncie literatury polskiej pozwala zaobserwować zmienność jej paradygmatu, czemu równolegle towarzyszy wypracowywanie modelu definiowania i hierarchizowania oraz – co wydaje się najbardziej interesujące – przemiany paradygmatu badania literatury popularnej w polskim dyskursie naukowym.

SUMMARY

Polish Fantasy Reading

The topic of the article is to present, as an example of fantasy reception, a literary phenomenon: how the way of functioning and reading of popular literature in Polish cultural studies, which was a consequence of changes taking place within and outside the field, developed within past fifty years.

106

KEYWORDS

Popular literature in Poland in the 20th and 21st centuries, reception of fantasy literature in Poland in the 20 and 31st centuries

BIBLIOGRAPHY

- Biana Milena, Stawicki Mariusz. 1997. Mit i magia: Ursula K. Le Guin. Anatomia Fantastyki (3). Gdańsk: GKF.
- Białolecka Ewa. 2002. Kamień na szczycie. Brok: Runa.

- Białolecka Ewa. 2003. Piolun i miód. Warszawa: Runa.
- Białolecka Ewa. 2005. Naznaczeni błękitem. Warszawa: Runa.
- Bochiński Tomasz. 2006. Wyjątkowo wredna ceremonia. Lublin: Fabryka Słów.
- Bochiński Tomasz. 2009. Bogowie przekłęci. Lublin: Fabryka Słów.
- Borkowska Anna. 1988. Gar'Ingawi Wyspa Szczęśliwa. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bourdieu Pierre, Vacquant Loic J.D.. 2001. Zaproszenie do socjologii refleksyjnej. Sawisz Anna, tłum. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bourdieu Pierre. 2001. Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego. Zawadzki Andrzej, tłum. Kraków: Universitas.
- Brzezińska Anna. 1999. Zbójecki gościniec. Warszawa: SuperNOWA. Wersja poprawiona: Brzezińska Anna. 2006. Plewy na wietrze. Warszawa: Runa.
- Brzezińska Anna. 2000. Żmijowa harfa. Warszawa: SuperNOWA.
- Brzezińska Anna. 2004. Letni deszcz. Kielich. Warszawa: Runa.
- Brzezińska Anna. 2005. Wody głębokie jak niebo. Warszawa: Runa.
- Brzezińska Anna. 2009. Letni deszcz. Sztylet. Warszawa: Runa.
- Brzozowska-Krajka Anna. 1997. Tolkien John Ronald Reuel. W: Żabski Tadeusz, red. Słownik literatury popularnej, 422-423. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Ćwiek Jakub. 2005. Kłamca. Lublin: Fabryka Słów.
- Ćwiek Jakub. 2006. Kłamca 2. Bóg marnotrawny. Lublin: Fabryka Słów.
- Ćwiek Jakub. 2008. Kłamca 3. Ochlap sztandaru. Lublin: Fabryka Słów.
- Ćwiek Jakub. 2012. Kłamca 4. Kill'em All. Lublin: Fabryka Słów.
- Dębek Piotr. 1997a. Fantasy. W: Żabski Tadeusz, red. Słownik literatury popularnej, 103-104. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Dębek Piotr. 1997b. Heroic fantasy. W: Żabski Tadeusz, red. Słownik literatury popularnej, 145-146. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Dębek Piotr. 1997c. Howard Robert Erwin. W: Żabski Tadeusz, red. Słownik literatury popularnej, 154-55. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Dębek Piotr. 1997d. Sapkowski Andrzej. W: Żabski Tadeusz, red. Słownik literatury popularnej, 386. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Dębski Rafał. 2005. Łzy Nemezis. Warszawa: Copernicus.
- Dębski Rafał. 2007. Kiedy Bóg zasypia. Lublin: Fabryka Słów.
- Domaciuk-Czarny Izabela. 2003a. Nazwy własne w powieściach Anny Brzezińskiej. Antroponimia i teonimia, 499-510. W: Biolik Maria, red. Metodologia badań

- onomastycznych. Olsztyn: Towarzystwo Naukowe. Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Domaciuk-Czarny Izabela. 2003b. Słownictwo staropolskie w kreowaniu światów możliwych na przykładzie toponimii występującej w literaturze typu fantasy, 223-231. W: Łobodzińska Roma, red. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość polskiej onomastyki. Wrocław: WTN.
- Domaciuk-Czarny Izabela. 2004. Nazwy pochodzenia polskiego w literaturze fantasy, 395-406. W: Wojtak Maria i Rzeszutko Małgorzata, red. W kręgu wiernej mowy. Lublin: UMCS.
- Domaciuk-Czarny Izabela. 2015. Nazwy własne w przestrzeni literackiej i wirtualnej typu fantasy. Lublin: UMCS.
- Dukaj Jacek. 2003. Inne pieśni. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Dukaj Jacek. 2007. „Krajobraz po zwycięstwie, czyli polska fantastyka AD 2006”. Nowa Fantastyka (1): 11-16.
- Dunsany Lord. 2009. Córka króla Elfów. Witecka Ewa, tłum. Toruń: Wydawnictwo „C&T”.
- Eco Umberto. 1990. „Innowacja i powtórzenie: pomiędzy modernistyczną i postmodernistyczną estetyką”. Przekazy i Opinie (1/2): 12-36.
- Ende Michael. 1986. Nie kończąca się historia: od A do Z. Błaut Sławomir, tłum. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Garda Maria. 2010. „Gra The Witcher w uniwersum Wiedźmina”. Homo Ludens 1(2): 19-27.
- Gemra Anna. 1997a. Norton Andre. W: Żabski Tadeusz, red. Słownik literatury popularnej, 281. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Gemra Anna. 1997b. Władca Pierścieni. W: Żabski Tadeusz, red. Słownik literatury popularnej, 447-448. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Gemra Anna. 1998a. „Fantasy – mit na nowo opowiedziany?”. Literatura Ludowa (2): 3-18.
- Gemra Anna. 1998b. „Fantasy – powrót romansu rycerskiego?”. Literatura i Kultura Popularna (7): 55-73.
- Grzędowicz Jarosław. 1982. „Twierdza Trzech Studni”. Odgłosy (38): 12-13.
- Grzędowicz Jarosław. 2005. Pan Lodowego Ogrodu. T. 1. Lublin: Fabryka Słów.
- Grzędowicz Jarosław. 2007. Pan Lodowego Ogrodu. T. 2. Lublin: Fabryka Słów.
- Grzędowicz Jarosław. 2009. Pan Lodowego Ogrodu. T. 3. Lublin: Fabryka Słów.
- Grzędowicz Jarosław. 2012. Pan Lodowego Ogrodu. T. 4. Lublin: Fabryka Słów.
- Gutfeld Dorota. 2007. Specyfika tłumaczeń science fiction i fantasy. Uwarunkowania związane z historią i odbiorem gatunku w Polsce, 111-119. W: Piotrowska Maria, red. Język a Komunikacja. T. 18. Kraków: Tertium.

- Hodun Justyna. 2009. Społeczny obieg twórczości Andrzeja Sapkowskiego w środowisku studenckim, 73-95. W: Dymmel Anna, red. Bestsellery, literatura popularna, odbiorcy. Empiryczne badania współczesnego czytelnictwa. Lublin: UMCS.
- Howard Robert Erwin. 1986a. Dolina grozy. Cholewa Piotr, tłum. Warszawa: Iskry.
- Howard Robert Erwin. 1986b. Płomień Assurbanipala. Cholewa Piotr, tłum. Warszawa: Iskry.
- Howard Robert Erwin. 1987. Bogowie Bal-sagoth. Cholewa Piotr, tłum. Warszawa: Iskry.
- Howard Robert Erwin. 1988a. Ludzie czarnego kręgu. Królicki Zbigniew Andrzej, tłum. Warszawa: Iskry.
- Howard Robert Erwin. 1988b. Conan z Cimerii. Ziembicki Andrzej, tłum. Warszawa: Alfa.
- Howard Robert Erwin. 1988c. Conan. Droga do tronu. Ziembicki Andrzej, przekł. Biblioteka Fantastyki. Fantasy (12). Warszawa: Alfa.
- Howard Robert Erwin. 1988d. Conan – godzina smoka. Czaja Stanisław, tłum. Warszawa: Alfa.
- Howard Robert Erwin. 1992a. Księżyc czaszek. Przygód Solomona Kane'a tom pierwszy. Leszczyński Andrzej, tłum. Katowice: Pik.
- Howard Robert Erwin. 1992b. Czerwone cienie. Przygód Solomona Kane'a tom drugi. Leszczyński Andrzej, tłum. Katowice: Pik.
- Howard Robert Erwin. 1994. Kull. Kreczmar Michał i Tomasz, tłum. Warszawa: ANDOR.
- Howard Robert Erwin. 2014a. Kull. Banita z Atlantydy. Nowak Tomasz, tłum. Poznań: Rebis.
- Howard Robert Erwin. 2014b. Solomon Kane. Okrutne przygody. Nowak Tomasz, tłum. Poznań: Rebis.
- Iwicka Beata. 1996. Kultura Śródziemia w końcu Trzeciej i na początku Czwartej Ery: J. R. R. Tolkien „Władca pierścieni”, „Silmarillion”, „Hobbit”. Gdańsk: GKF.
- Kaczor Katarzyna. 2006. Geralt, czarownice i wampir. Recykling kulturowy Andrzeja Sapkowskiego. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Kaczor Katarzyna. 2014a. Bogactwo polskich światów fantasy. Od braku nadziei ku eukatastrofie, 181-198. W: Konefał Sebastian J., red. Anatomia wyobraźni. Gdańsk: GKF.
- Kaczor Katarzyna. 2014b. We władzy dyskursów. O polskich definicjach fantasy, 25-44. W: Gemra Anna i Dominas Konrad, red. Między przymusem a akceptacją. Meandry władzy w literaturze i kulturze popularnej. Pracownia *Literatury i Kultury Popularnej* oraz Nowych Mediów UW r.
- Kaczor Katarzyna. 2017a. „Wit Szostak – wizerunek akademika przeistaczającego się w literata”. *Horyzonty Wychowania* (38): [publikacja w druku].

- Kaczor Katarzyna. 2017b. Z „getta” do mainstreamu. Polskie pole literackie fantasy (1982–2012). Kraków: Universitas.
- Kochański Krzysztof. 2003. Baszta czarownic. Warszawa: MAG.
- Kołodziejczak Tomasz. 2010. Czarny horyzont. Lublin: Fabryka Słów.
- Kołodziejczak Tomasz. 2012. Czerwona mgła. Lublin: Fabryka Słów.
- Kołodziejczak Tomasz. 2015. Biała reduta. Lublin: Fabryka Słów.
- Kossakowska Maja Lidia. 1999. Sól na niebieskich pastwiskach. Fenix (7).
- Kossakowska Maja Lidia. 2000a. Kosz na śmierci. Fenix (4).
- Kossakowska Maja Lidia. 2000b. Beznogi tancerz. Fenix (10).
- Kossakowska Maja Lidia. 2000c. Wieża zapalek. Magia i Miecz (4).
- Kossakowska Maja Lidia. 2003. Obrońcy Królestwa. Warszawa: Runa.
- Kossakowska Maja Lidia. 2007. Ruda sfera. Lublin: Fabryka Słów.
- Kossakowska Maja Lidia. 2008. Żarna niebios. Lublin: Fabryka Słów.
- Kossakowska Maja Lidia. 2010. Zbieracz Burz. T. 1 i 2. Lublin: Fabryka Słów.
- Kossakowska Maja Lidia. 2017. Bramy Światłości. T. 1. Lublin: Fabryka Słów.
- Koszarska Maja. 2009. „*Wiedźmin* czy brujo? Kilka uwag o tłumaczeniu neologizmów”. *Studia Iberystyczne* (8): 287-299.
- Kowalski Andrzej. 1985. „Podróż do świata fantasy”. *Radar* (39).
- Kowalski Piotr. 2003. „Mitologiczne mistyfikacje, czyli interpretacje kultury popularnej, ze szczególnym uwzględnieniem fantasy”. *Kultura Popularna* (1).
- Kowalski Piotr. 2004. Mitologiczne mistyfikacje, czyli interpretacje fantasy. W: *Popkultura i humaniści. Daleki od kompletności remanent spraw, poglądów i mistyfikacji*, 113-124. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kres Feliks Wiktor. 1985a. Prawo sępów. *Sfera* (2-3).
- Kres Feliks Wiktor. 1985b. Księga epizodów: Tylko deszcz dla Ayany. *Feniks* (1-2): s. 7-15.
- Kres Feliks Wiktor. 1985c. Kręgi. *Feniks* (1-2): s. 16-22.
- Kuncewicz Piotr. 1967. Tolkien, czyli świat. W: *Samotni wobec historii*, 133-144. Warszawa: Czytelnik.
- Kwiatkowska Krystyna. 1998. Prawdziwa historia Morgan le Fay i rycerzy Okragłego Stołu. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Le Guin Ursula K. 1983. Czarnoksiężnik z Archipelagu. Barańczak Stanisław, tłum. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Leiber Franz. 1993. Miecze i ciemne siły. Marszał Marek, tłum. Warszawa: Alfa.
- Leiber Franz. 2004a. Zobaczyc Lankmar i umrzeć. Kopociński Dariusz, tłum. Olsztyn: Solaris.

- Leiber Franz. 2004b. Przez mgły i morza. Kopociński Dariusz, tłum. Olsztyn: Solaris.
- Leiber Franz. 2004c. Droga do skarbu. Kopociński Dariusz, tłum. Olsztyn: Solaris.
- Leiber Franz. 2005a. Oblężenie Lankmaru. Kopociński Dariusz, tłum. Olsztyn: Solaris.
- Leiber Franz. 2005b. O krok od zguby. Kopociński Dariusz, tłum. Olsztyn: Solaris.
- Lem Stanisław. 1970. Fantastyka i futurologia. T. 1-2. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Lem Stanisław. 2003. Dzieła zebrane. Fantastyka i futurologia. T. 1. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Lemann Natalia. 2001. Onomastyka i jej rola w kreowaniu świata przedstawionego w literaturze fantasy (wybrane utwory polskiej fantasy na tle niektórych utworów anglojęzycznych), 93-111. W: Habrajska Grażyna, red. Język w komunikacji. T. 2. Łódź: WSHE.
- Lemann Natalia. 2008. Epicka historiografia we współczesnej prozie polskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Lewis Clive Staples. 1985a. Lew, czarownica i stara szafa. Opowieści z Narnii. Polkowski Andrzej, tłum. Warszawa: PAX.
- Lewis Clive Staples. 1985b. Księżę Kaspian. Opowieści z Narnii. Polkowski Andrzej, tłum. Warszawa: PAX.
- Lewis Clive Staples. 1985c. Podróż „Wędrowca do świtu”. Opowieści z Narnii. Polkowski Andrzej, tłum. Warszawa: PAX.
- Lewis Clive Staples. 1987a. Srebrne krzesło. Opowieści z Narnii. Polkowski Andrzej, tłum. Warszawa: PAX.
- Lewis Clive Staples. 1987b. Koń i jego chłopiec. Opowieści z Narnii. Polkowski Andrzej, tłum. Warszawa: PAX.
- Lewis Clive Staples. 1987c. Siostrzeniec Czarodzieja. Opowieści z Narnii. Polkowski Andrzej, tłum. Warszawa: PAX.
- Lewis Clive Staples. 1988. Ostatnia bitwa. Opowieści z Narnii. Polkowski Andrzej, tłum. Warszawa: PAX.
- Lichański Jakub Z. 2000. Jaki Tolkien? O problemach tłumaczeń utworów literackich Johna Ronalda Ruela Tolkiena, 379-389. W: Kubiński Wojciech, Kubińska Olga, Wolański Tadeusz Z., red. Przekładając nieprzekładalne. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Łaba Joanna. 2010. Idee religijne w literaturze fantasy. Studium fenomenologiczne. Gdańsk: GKF.
- Majkowski Tomasz Z. 2013. W cieniu Białego Drzewa. Powieść fantasy w XX w.. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Maroń Piotr. 2008. Literatura fantasy z punktu widzenia obserwatora, 257-266. W: Balicki Bogdan, Ryż Bartosz, Szczerbuk Emil, red. Anatomia dyskursu. Wiedza o literaturze z punktu widzenia obserwatora. Wrocław: ATUT.
- Morris William. 1992. Las za światem. Łukasz Nicpan, tłum. Warszawa: Alfa.
- Mortka Marcin. 2003. Ostatnia saga. Warszawa: Runa.
- Mortka Marcin. 2004. Wojna runów. Warszawa: Runa.
- Mortka Marcin. 2007. Świt po bitwie. Warszawa: Runa.
- Mortka Marcin. 2008. Miecz i kwiaty. T. 1. Lublin: Fabryka Słów.
- Mortka Marcin. 2009. Miecz i kwiaty. T. 2. Lublin: Fabryka Słów.
- Mortka Marcin. 2010. Miecz i kwiaty. T. 3. Lublin: Fabryka Słów.
- Niewiadowski Andrzej. 1984. „Fantasy”. *Fantastyka* (9): 4.
- Oziewicz Marek. 2000. Rozważając fantasy. Diany Waggoner propozycje typologii odmian gatunku. *Literatura Ludowa* (2): 37-48.
- Oziewicz Marek. 2005. Magiczny urok Narnii. Poetyka i filozofia „Opowieści z Narnii” C.S. Lewisa. Kraków: Universitas.
- Oziewicz Marek. 2008. One Earth, One People: The Mythopoeic Fantasy Series of Ursula K. Le Guin, Lloyd Alexander, Madeleine L'Engle and Orson Scott Card. Jefferson: McFarland & Co.
- Pacyński Tomasz. 2005a. Linia ognia. Lublin: Fabryka Słów.
- Pacyński Tomasz. 2005b. Szatański interes. Lublin: Fabryka Słów.
- Piekara Jacek. 1984. Smok. *Fantastyka* (8): 45-48.
- Piekara Jacek. 1987. Imperium. Smoki Haldoru. Magią i Mieczem. Warszawa: Iskry.
- Piekara Jacek. 1990. Zaklęte miasto. Stało się Jutro. T. 35. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Piekara Jacek. 2000. Arivald z Wybrzeża. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Piekara Jacek. 2005. Ani słowa prawdy. Warszawa: Runa.
- Pilipiuk Andrzej. 2001. Kroniki Jakuba Wędrowycza. Lublin: Fabryka Słów.
- Pilipiuk Andrzej. 2002a. Czarownik Iwanow. Lublin: Fabryka Słów.
- Pilipiuk Andrzej. 2002b. Weźmiesz czarno kure... . Lublin: Fabryka Słów.
- Pilipiuk Andrzej. 2004. Zagadka Kuby Rozpruwacza. Lublin: Fabryka Słów.
- Pilipiuk Andrzej. 2006. Wieszać każdy może. Lublin: Fabryka Słów.
- Pilipiuk Andrzej. 2009. Homo bimbrownikus. Lublin: Fabryka Słów.
- Pilipiuk Andrzej. 2012. Trucizna. Lublin: Fabryka Słów.
- Piskorski Krzysztof. 2005. Wygnaniec. Warszawa: Runa.
- Piskorski Krzysztof. 2006. Najemnik. Warszawa: Runa.

- Piskorski Krzysztof. 2007. Prorok. Warszawa: Runa.
- Piskorski Krzysztof. 2008. Zadra. T. 1. Warszawa: Runa.
- Piskorski Krzysztof. 2009. Zadra. T. 2. Warszawa: Runa.
- Poradecki Mateusz. 2009. Władza w polskiej literaturze fantasy. Łódź: Oficyna.
- Pustowaruk Marek. 2005. Harry Potter i Władca Pierścieni – dialog światów czarodziejskich na przykładzie świadectw odbioru młodzieży gimnazjalnej, 289-308. W: Ługowska Jolanta, red. Baśnie nasze współczesne. Wrocław: PTL i UW.
- Pustowaruk Marek. 2009. Od Tolkiena do Pratchetta. Potencjał rozwojowy fantasy jako konwencji literackiej. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we współpracy z Uniwersytetem Wrocławskim.
- Regiewicz Adam. 2009. Ślady obecności średniowiecznego inkwizytora i civitas diaboli w polskiej literaturze fantasy po 1989 r.. Zabrze–Racibórz: Scribia.
- Rudolf Edyta. 1997a. „Bestiarium w literaturze fantasy”. Literatura Ludowa (3): 13-24.
- Rudolf Edyta. 1997b. „Fantasy – »dziwna kraina«. Rzeczywistość alternatywna w cyklu powieściowym Andre Norton »Świat Czarownic«”. Literatura i Kultura Popularna (6): 35-50.
- Rudolf Edyta. 1998. „Pojęcie fantastyki. Rekonesans badawczy”. Literatura i Kultura Popularna (7): 82-90.
- Sapkowski Andrzej. 1986. Wiedźmin. Fantastyka (12): 18-20, 45-49.
- Sapkowski Andrzej. 1989. Ziarno prawdy. Fantastyka (3): 43-51.
- Sapkowski Andrzej. 1992. Maladie. Nowa Fantastyka (12): 42-56.
- Sapkowski Andrzej. 1993. Piróg albo Nie ma złota w Szarych Górach. Nowa Fantastyka (5): 65-72.
- Sapkowski Andrzej. 1994. Krew elfów. Warszawa: SuperNOWA.
- Sapkowski Andrzej. 1995. Czas pogardy. Warszawa: SuperNOWA.
- Sapkowski Andrzej. 1996. Chrzest ognia. Warszawa: SuperNOWA.
- Sapkowski Andrzej. 1997. Wieża Jaskółki. Warszawa: SuperNOWA.
- Sapkowski Andrzej. 1999. Pani Jeziora. Warszawa: SuperNOWA.
- Siuda Piotr. 2012. Kultury prosumpcji. O niemożności powstania globalnych i ponadpaństwowych społeczności fanów. Instytut Dziennikarstwa UW.
- Skórska Małgorzata. 1990. „Świat w przesyceniu”. Fantastyka (2): 61.
- Smith Clark Ashton. 2010. Długi cień. Mortka Marcin, tłum., . W: Mike Ashley, red. Wielka księga opowieści o czarodziejach. Mike Ashley, red. T. 1. Lublin: Fabryka Słów.

- Smith Clark Ashton. 2010. Ostatni hieroglif. Wójtowicz Milena, tłum., . W: Mike Ashley, red. Wielka księga fantasy. T. 1. Lublin: Fabryka Słów.
- Smuszkiewicz Antoni. 1990. Fantasy. W: Niewiadowski Andrzej i Smuszkiewicz Antoni. Leksykon polskiej literatury fantastycznonaukowej, 287-291. Wydawnictwo Poznańskie.
- Smyczyńska Aleksandra. 2011. „Adaptacja w dobie konwergencji mediów. Wiedźmin Andrzeja Sapkowskiego”. Zeszyt Naukowy 22: 19-24.
- Studniarek Michał. 2004. Herbata z kwiatem paproci. Warszawa: Runa.
- Szelewski Maciej. 2003. Nazewnictwo literackie w utworach Andrzeja Sapkowskiego i Nika Perumowa. Toruń: Adam Marszałek.
- Szewczyk Jolanta. 1996. „Conan – bohater heroic fantasy. O twórczości Roberta E. Howarda”. Literatura i Kultura Popularna (5): 91-107.
- Szewczyk Jolanta. 1997. Conan. W: Słownik literatury popularnej. Żabski Tadeusz, red., 55-57. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- Szostak Wit. 2003. Wichry Smoczogór. Warszawa: Runa.
- Szostak Wit. 2004. Poszarpane granie. Warszawa: Runa.
- Szostak Wit. 2005. Głędźby Ropucha. Warszawa: Runa.
- Tkacz Małgorzata. 2005. Demonologia ludowa w fantasy Anny Brzezińskiej, 179-189. W: Mianecki Adrian, Osińska Agnieszka, Podziewska Luiza, red. Folklor w badaniach współczesnych. Toruń: UMK.
- Tkacz Małgorzata. 2012. Baśnie zbyt prawdziwe. Trzydzieści lat fantasy w Polsce. Gdańsk: GKF.
- Tolkien John Ronald Reuel. 1960. Hobbit, czyli Tam i z powrotem. Skibniewska Maria, tłum. Warszawa: Iskry.
- Tolkien John Ronald Reuel. 1961. Wyprawa. Władca pierścieni I. Skibniewska Maria, tłum. Warszawa: Czytelnik.
- Tolkien John Ronald Reuel. 1962. Dwie wieże. Władca pierścieni II. Skibniewska Maria, tłum. Warszawa: Czytelnik.
- Tolkien John Ronald Reuel. 1963. Powrót króla. Władca pierścieni III. Skibniewska Maria, tłum. Warszawa: Czytelnik.
- Tolkien John Ronald Reuel. 1981a. Władca pierścieni. Wyprawa. Skibniewska Maria, tłum. Warszawa: Czytelnik.
- Tolkien John Ronald Reuel. 1981b. Władca pierścieni. Dwie wieże. Skibniewska Maria, tłum. Warszawa: Czytelnik.
- Tolkien John Ronald Reuel. 1981c. Władca pierścieni. Powrót króla. Skibniewska Maria, tłum. Warszawa: Czytelnik.

- Tolkien John Ronald Reuel. 1985. *Silmarillion*. Skibniewska Maria, tłum. Warszawa: Czytelnik.
- Trębicki Grzegorz. 2007. *Fantasy – ewolucja gatunku*. Kraków: Universitas.
- Trocha Bogdan. 2009. *Degradacja mitu w literaturze fantasy*. Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Walaszewski Zbigniew. 2013. Wiedźmin: pierwszy polski supersystem rozrywkowy, 126-153. W: Werner Andrzej, Żukowski Tadeusz, red. *Obraz literatury w komunikacji społecznej po roku '89*. Warszawa: IBL PAN, Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria.
- Warchał Stanisław. 1984. *Wiek żelazny*. Poznań: Orbita.
- Wegner Robert M. 2006. *Honor górala*. *Science Fiction, Fantasy i Horror* (8).
- Wegner Robert M. 2007a. *I będziesz murem*. *Science Fiction, Fantasy i Horror* (1).
- Wegner Robert M. 2007b. *Światło na klindze miecza*. *Science Fiction, Fantasy i Horror* (7).
- Wegner Robert M. 2007c. *Gdybym miała brata*. *Science Fiction, Fantasy i Horror* (12).
- Wegner Robert M. 2009. *Opowieści z meekhańskiego pogranicza. Północ – Południe*. Warszawa: Powergraph.
- Wegner Robert M. 2010. *Opowieści z meekhańskiego pogranicza. Wschód – Zachód*. Warszawa: Powergraph.
- Wegner Robert M. 2012. *Niebo ze stali*. *Opowieści z meekhańskiego pogranicza*. Warszawa: Powergraph.
- Wegner Robert M. 2015. *Pamięć wszystkich słów*. Warszawa: Powergraph.
- Wierzchowska Aleksandra. 2015. *Literacka subkultura? Polski fandom w latach osiemdziesiątych, 182-202*. W: Jarska Natalia, Olszek Jan, red. *Spółczesność polska w latach 1980-1989*. Warszawa: IPN.
- Wydmuch Marek. 1979. *Goście w raju*. *Kultura* (9): 5.
- Ziemiański Andrzej. 2002. *Achaja*. T. 1. Lublin: Fabryka Słów.
- Ziemiański Andrzej. 2003. *Achaja*. T. 2. Lublin: Fabryka Słów.
- Ziemiański Andrzej. 2004. *Achaja*. T. 3. Lublin: Fabryka Słów.
- Ziemiański Andrzej. 2012. *Pomnik cesarzowej Achai*. T. 1. Lublin: Fabryka Słów.
- Ziemiański Andrzej. 2013. *Pomnik cesarzowej Achai*. T. 2. Lublin: Fabryka Słów.
- Ziemiański Andrzej. 2014. *Pomnik cesarzowej Achai*. T. 1 i 2. Lublin: Fabryka Słów.
- Zwierzchowski Piotr. 2003. *Sendilkelm*. Warszawa: Pracownia Słów.
- [brak autora]. 1998. „Paszporty »Polityki« 1997. Nominacje”. *Polityka* (1): 38-41.

FILMOGRAPHY

Milius John, reż. 1982. Conan Barbarzyńca. Stany Zjednoczone: Imperial.

Petersen Wolfgang, reż. 1984. Niekończąca się opowieść. Republika Federalna Niemiec, Stany Zjednoczone: Warner Bros.